

Prof. dr hab. Andrzej Hejmej
Wydział Polonistyki
Uniwersytet Jagielloński

**Recenzja rozprawy doktorskiej Pana mgra Pierre'a Van Cutsem
pt. *Le fantastique de Stefan Grabiński : entre théorie et pratique*,
napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Katarzyny Gadomskiej**

Próby komentowania dorobku literackiego Stefana Grabińskiego – twórczości powstałej w głównej mierze w okresie międzywojennym, na którą składają się nowele (m.in. zbiory *Na wzgórzu róż*, 1918; *Demon ruchu*, 1919; *Szalony pątnik*, 1920; *Niesamowita opowieść*, 1922; *Księga ognia*, 1922), powieści (m.in. *Salamandra*, 1924; *Cień Bafometa*, 1926; *Wyspa Itongo*, 1936), a także sztuki teatralne (*Ciemne siły /Willa nad morzem/*, 1921) i słuchowiska radiowe – na zajmowały eksponowanego miejsca w rodzimym literaturoznawstwie, ale podejmowane są od dziesięcioleci. Istnieją przy tym niepodważalne dowody docenienia jego twórczości, o czym świadczy formuła Karola Irzykowskiego „der Phantastiker par excellence” („Völkermagazin” 1928, nr *Die Republik Polen*) czy wcześniejsza opinia krytyka z 1918 roku o wyjątkowości autora tomu nowel (*Fantastyka. Z powodu książki Stefana Grabińskiego „Na wzgórzu róż. Nowele”*, „Maski” 1918), umieszczenie przez Tuwima noweli *Ślepy tor* i *Zemsta Żywiolaków* w 2. tomie wyboru *Polska nowela fantastyczna* (Warszawa 1952), a zwłaszcza włączenie *Ślepego toru* (*La Voie de garage*) do antologii *Fantastique. Soixante récits de terreur* (red. Roger Caillois, Paris 1958), gdzie Grabiński przedstawiony jest jako pisarz i dramaturg polski. Jak wiadomo, ukazało się kilka opracowań książkowych, takich jak *Twórczość literacka Stefana Grabińskiego (1887–1936)* Artura Hutnikiewicza (Toruń 1959), *Hypnos fiction. Nowelistyka Stefana Grabińskiego* Wojciecha Kalinowskiego (Białystok 2016), *Demon ruchu, duch czasu, widma miejsc. Fantastyczny Grabiński i jego świat* Joanny Majewskiej (Wrocław 2018) i wiele artykułów, powstało także parę rozpraw doktorskich, które nie ukazały się w postaci książek. Niewątpliwie w każdym z tych przypadków decydującą rolę odgrywają indywidualne zainteresowania i fascynacje badaczy twórczością fantastyczną, które rodzą potrzebę poznawania poszczególnych ogniw tradycji literatury łączonej z fantastyką i/lub neofantastyką, interpretowania utworów zarówno dobrze znanych, jak i zapomnianych twórców, dowartościowywania pozycji niektórych pisarzy. Rozprawa doktorska Pana mgra Pierre'a Van Cutsem *Le fantastique de Stefan Grabiński : entre théorie et pratique* jest doskonałym przykładem tego rodzaju myślenia i działania literaturoznawczego, które umożliwia sondowanie twórczości autora zbioru *Demon ruchu*, a zwłaszcza negocjowanie na nowo pozycji lwowskiego twórcy wśród pisarzy nie tylko nurtu literatury fantastycznej. Autor rozprawy rozwija argumentację w drodze rekonstruowania europejskiej tradycji literackiej, ustalania szczegółów biograficznych,

przeprowadzania analiz koncepcji teoretycznych i interpretacji wybranych utworów Grabińskiego, przy czym – co warto podkreślić – wykorzystuje doświadczenia tłumacza i własne przekłady na język francuski (przełożył cztery utwory opublikowane w czasopiśmie „Le Visage Vert” oraz nowelę *Demon ruchu*, przyjętą do druku). Pan Pierre’a Van Cutsem, po pierwsze, analizuje rozległy kontekst literatury fantastycznej, rozmaite nurty, odmiany gatunkowe, podobieństwa i różnice (między fantastyką a realizmem magicznym czy surrealizmem francuskim), jak również definicje i ujęcia teoretyczne (od de Maupassanta, przez Caillois i Todorova, po Jeana-Luca Steinmetza i Nathalie Prince). Po drugie, prowadzi na szeroką skalę badania archiwalne, koncentrując się na kwestiach faktograficznych i ujawniając zasadnicze komplikacje związane z poszukiwaniem rękopisów, które przynosi poszlakowe rozpoznania. Po trzecie, przedstawia rezonans twórczości pisarza wymownie określanego mianem „le fantastiquer de Lwów” (formuła ta wielokrotnie pojawia się w rozprawie doktorskiej) na tle jego poprzedników i współczesnych mu (zbieżności z pisarstwem Maurice’a Sandoza), na tle fantastyki i pokrewnych nurtów literatury, także w sytuacji prób interpretacyjnych z wykorzystaniem własnych przekładów. Główna teza rozprawy jest klarownie sformułowana przez Autora i wielokrotnie akcentowana w różnych miejscach opracowania: twórczość Grabińskiego wpisuje się w tradycję literatury fantastycznej, ale wykracza poza schematyczne ujęcia fantastyki (proponowane na przykład przez Tzvetana Todorova w *Introduction à la littérature fantastique*, Paris 1970), a ze względu na oryginalność praktyk literackich – domaga się zasadniczej rewizji literaturoznawczej i wskazania należytego jej miejsca w historii literatury polskiej.

Punkty odniesienia pozwalające oszacować wartość nowelistyki i koncepcji teoretycznych Grabińskiego przedstawione są w części otwierającej opracowanie – *Partie introductive*, przy czym rozbudowane partie w postaci 84-stronicowego wywodu stanowią w mojej ocenie nie tyle wprowadzenie, ile jedną z dwóch głównych części dysertacji. Twórczość autora tomu *Niesamowita opowieść* objaśniana jest w kilku perspektywach: tradycji literatury fantastycznej (rodzimej i środkowoeuropejskiej); badań archiwalnych podjętych z zamiarem odnalezienia zaginionych rękopisów pisarza; recepcji (utwory literackie, sztuki teatralne, przekłady, adaptacje filmowe); znaczenia zjawisk paranormalnych. Autor rozprawy od samego początku postrzega Grabińskiego jako pierwszego polskiego twórcę fantastyki (s. 8; także s. 186, 193), którego trudno usytuować w obrębie zarówno historii literatury polskiej, jak i tradycyjnej fantastyki. Prezentuje rezultaty prowadzonych na szeroką skalę badań archiwalnych w Polsce, Ukrainie, Czechach i Francji, odsłaniając nowe fakty (chodzi między innymi o pierwsze przekłady, datę śmierci matki pisarza, Eugenii Grabińskiej; szczegóły z życia Ryszarda Janiaka, sąsiada ze Lwowa, lekarza wojskowego – jako osoby posiadającej rękopisy Grabińskiego) i wprowadzając szereg uzupełnień czy korekt związanych z kwestiami biograficznymi. Przedstawiona historia śledzenia losów Ryszarda Janiaka i zdeponowanych u niego przez

matkę Grabińskiego rękopisów pisarza, wśród których znajdowały się nie tylko niewydane utwory, ale także nieukończony tekst krytyczny poświęcony twórczości fantastycznej, to fascynujący przykład zmagania się z problemem rozproszonego archiwum. Pan Pierre’a Van Cutsem ponawia niegdysiejsze poszukiwania prowadzone przez Artura Hutnikiewicza, rekonstruuje prawdopodobną historię przemieszczania rękopisów zdeponowanych u Janiaka, w którą zresztą wikła toruńskiego literaturoznawcę. W tych partiach opracowania ujawnia się najpełniej temperament archiwisty, badacza, który w sposób wyjątkowo dociekliwy dąży nierozstrzygnięte kwestie związane z zaginionym archiwum. Podjęte tropy badawcze (m.in. korespondencja z członkami rodziny Janiaków i Żuławskich) nie przynoszą oczekiwanych rezultatów. Nie są jednak bezcelowe, i to nie tylko z tego powodu, że udaje się ustalić relacje rodzinne Ryszarda Janiaka (na marginesie, w niektórych partiach rozprawy Autor staje się wręcz biografistą lekarza wojskowego, a co więcej, pewne zaskakujące dysproporcje narzucają się i w aneksie, gdzie – w przeciwieństwie do Janiaka – nie pojawia się ani jedno zdjęcie z wizerunkiem Grabińskiego). Cenne okazują się dokonywane rewizje: Pan Van Cutsem ustalił, że pierwsze przekłady powstały nie w języku włoskim, jak błędnie zakładał Artur Hutnikiewicz w książce z 1959 roku, lecz w języku czeskim (chodzi o nieopublikowany przekład Bohumila Vydry z lat 20. sztuki teatralnej *Ciemne siły (Willa nad morzem)*). Badania prowadzone w archiwach pozwoliły mu zlokalizować dwa maszynopisy przekładu Vydry, a także ustalić na podstawie odnalezionego rękopisu datę ukończenia pierwszego przekładu czeskiego: 15 maja 1923 (a tym samym skorygować błędną informację zawartą w liście Vydry do Hutnikiewicza z 28 lipca 1950 roku). Przeprowadzone badania archiwalne w instytucjach i archiwach czeskich przyniosły wymierne rezultaty w postaci również opublikowania przekładu Vydry *Vila nad mořem*, który został podany do druku przez Pierre’a Van Cutsem (przekład sztuki teatralnej ukazał się w formie książkowego dodatku do czasopisma „Protimluv” 2023, nr 3) oraz odnalezienia trzech listów Grabińskiego do Vydry (listy z 9 maja i 22 września 1923 roku zamieszczone są w rozprawie na s. 58; reprodukcje tych listów warto byłoby umieścić w aneksie). Co do faktów, w uwzględnionym komentarzu z „Národní Listy”, który odnosi się do debiutu scenicznego pisarza, pojawia się data 27 kwietnia 1920 – w rzeczywistości premiera sztuki *Ciemne siły (Willa nad morzem)* w reżyserii Mariana Jednowskiego w Teatrze Miejskim im. Juliusza Słowackiego w Krakowie miała miejsce 24 kwietnia 1920 roku. Przeszukiwanie zasobów archiwalnych doprowadziło do zwrócenia uwagi na sztukę radiową – negatywnie oceniane w epoce słuchowisko *Bosman Kleń*, wyemitowane 28 października 1937 roku (choć w tym wypadku trudno mówić o odkryciu, jak proponuje Autor rozprawy; s. 20, 191). W przypadku teatru wyobraźni, pomocnym kontekstem, jak sądzę, byłyby komentarze Witolda Hulewicz z zawarte w książeczce *Teatr wyobraźni. Uwagi o słuchowisku i literackim scenariuszu radiowym* (seria „Biblioteka Radiowa”, t. 2, Biuro Studiów Polskiego Radia, Warszawa 1935).

Niewątpliwie kluczowym zagadnieniem spośród wszystkich analizowanych jest koncepcja fantastyki w ujęciu Grabińskiego – „metafantastyka” objaśniana w tekście *O twórczości fantastycznej. Jej geneza i źródła. Wstęp do szkicu* („Lwowskie Wiadomości Muzyczne i Literackie” 1928, nr 10). Pierwsze zapowiedzi polskiej literatury fantastycznej (Mistrz Twardowski (1840) Józefa Ignacego Kraszewskiego, *Król zamczyska* (1842) Seweryna Goszczyńskiego) Autor rozprawy komentuje za samym Grabińskim (*U Stefana Grabińskiego*, „Lwowskie Wiadomości Muzyczne i Literackie” 1930, nr 7/8), w przekonaniu którego początek fantastyki (metafantastyki) w rodzimej literaturze przypada dopiero na lata 1908 i 1909. Eksponowane jest tym samym stanowisko samego Grabińskiego, zdaniem którego fantastyka literacka łączy się z „próbą przerzucenia pomostu pomiędzy życiem a «tamnym brzegiem»” (s. 66; ten sam cytat pojawia się na s. 123), i jego sposób myślenia, w przypadku którego istotną rolę odgrywają niewspółmierne teorie rzeczywistości, zarówno koncepcje naukowe, jak i wiedza łączona z magią, demonologią, mediumizmem, spirytyzmem, parapsychologią itd. Specyfikę fantastyki pisarza Doktorant dostrzega między innymi w estetyce hiperboli (za Karolem Irzykowskim) i koncepcji „rozszerzonej rzeczywistości” (« la réalité étendue », s. 63, 75). Wydobyć idiomu pisarskiego ma służyć interesujące skądinąd komparatystyczne zestawienie Grabińskiego i Maurice’a Sandoza (autora powieści *Labyrinthe* z 1941 roku, do której w wydaniu francuskim z 1949 zostały dołączone ilustracje Salvadora Dalí). Ten rozbudowany ekskurs, włączony do rozprawy doktorskiej artykuł z drobnymi tylko modyfikacjami („Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Romanica” 2023, nr 18), akcentuje podobieństwa między pisarzami w sposobie wychodzenia poza konwencje tradycyjnej literatury fantastycznej, kształtowania „rozszerzonej rzeczywistości”, uzyskiwania efektu hybrydyczności fabuły, to znaczy nierozstrzygalności, która pozostawia czytelnika w środku labiryntu.

W poszczególne partie rozprawy wkradły się pewne nieścisłości, które wymagają skomentowania. Tytuł zbioru nowel Grabińskiego z 1930 roku nosi tytuł *Namiętność* (*L'Appassionata*). Mieczysław Smolarski jest autorem powieści zatytułowanych *Miasto światłości* (1924) i *Czarcie kręgi* (1926). Gąsowska to panieńskie nazwisko Jadwigi Przybyszewskiej (wcześniej żony Jana Kasprowicza). Fragment anonsu Artura Hutnikiewicza zamieszczonego w „Tygodniku Powszechnym” (1949, nr 49, s. 7) brzmi: „do wszystkich osób, które pozostawały niegdyś w kontakcie ze Stefanem Grabińskim”. Antologia w języku czeskim *V duchu Edgara Allana Poea: Antologie polské fantastiky hororu* (Praha, Volvox Globator, 2019) ma dwóch redaktorów, którymi są Krzysztof Bortnik i Libor Martinek. Tekst opublikowany w miesięczniku „Nasz Przemysł” – „O pisarzu trudnego losu i znakomitego pióra” – to rozmowa Tomasza Pudłockiego z Liborem Martinkiem. Na s. 59 błędnie została podana data ukończenia czeskiego przekładu sztuki *Ciemne siły* (*Willa nad morzem*). Artykuł Marty Buczek *Słowacka proza naturyzmu w polskich przekładach – strategie wyboru i translacji w zmieniającej się*

perspektywie kulturowej drugiej połowy XX wieku ukazał się w czasopiśmie „Przekłady Literatur Słowiańskich”. Traktat, którego autorem jest jezuicki teolog Martinus Delrio z 1599 roku nosi tytuł *Disquisitionum magicarum*. Cesare Baudi di Vesme to autor *Storia dello Spiritismo* (1896–1897). Dodatek do „Ilustrowanego Kuryera Codziennego” opatrzono nazwą „Kuryer Metapsychiczny «Dziwy Życia»”. Konieczne jest uporządkowanie zapisów i materiałów umieszczonych w aneksie (oznaczenie fig. 11 na s. 30 nie odsyła do stosownego dokumentu; zob. s. 228–229).

W pierwszej części – *Définitions du fantastique par Stefan Grabiński* – prezentowane są próby interpretacyjne wybranych utworów polskiego pisarza, odczytywanych w świetle jego oryginalnej koncepcji fantastyki. Autor rozprawy sytuuje w centrum uwagi sześć utworów: *Ślepy tor*, *Problemat Czelawy*, *Spojrzenie*, *Zemsta Żywiolaków*, *Kochanka Szamoty*, *Dziedzina*, wśród których znajdują się trzy przetłumaczone przez niego na język francuski (*La Voie de garage*, *La Vengeance des Élémentaires*, *La Maîtresse de Szamota*). Stałym punktem odniesienia pozostają ustalenia samego Grabińskiego, który w przywołanym już artykule z 1928 roku rozróżnił dwa rodzaje „fantastyki nowoczesnej”, a mianowicie „fantastykę bezpośrednią, zewnętrzną, konwencjonalną” oraz „fantastykę wyższego rzędu: wewnętrzną, psychologiczną, naukowo-filozoficzną lub metafizyczną”, określoną mianem metafantastyki (nb. cytaty warto byłoby przywołać w oryginale). Zgodnie ze sformułowaną w tym kontekście jedną z najważniejszych tez interpretacyjnych Autora rozprawy – metafantastyka Grabińskiego jest fantastyką percepcji (« un fantastique de la perception », s. 92). Zaproponowane interpretacje sześciu nowel przybliżają istotne elementy owej koncepcji metafantastyki, kształtowanej za sprawą zainteresowania koleją i fenomenem ruchu (nowela *Ślepy tor* z tomu *Demon ruchu*, 1919 i 1922), fascynacji sferą psychiki (*Problemat Czelawy* z tomu *Szalony pątnik*, 1920) oraz sferą metafizyczną i psychologiczną (*Spojrzenie* z tomu *Niesamowita opowieść*, 1922), krytyki skrajnie racjonalnego myślenia utożsamianego z paradygmatem pozytywistycznym (*Zemsta Żywiolaków. Legenda strażacka* z tomu *Księga ognia*, 1922), refleksji nad wyobraźnią, fantazjowaniem, erotyzmem (*Kochanka Szamoty* z tomu *Niesamowita opowieść*), namysłu nad sytuacją artysty i fenomenem tworzenia (*Dziedzina* z tomu *Szalony pątnik*). Pasaże interpretacyjne składające się na ten bardzo krótki, bo zaledwie 25-stronicowy rozdział (s. 89–114) w moim przekonaniu dobrze byłoby wkomponować w większą część rozprawy doktorskiej. Co do drobnych uwag: książka *La Folie dans la littérature fantastique* z 1987 roku jest autorstwa Gwenhaël Ponnau. W przypisie 336 na s. 104 błędnie zostało podane źródło (przypis powinien odnosić się do fragmentu noweli *Spojrzenie*), ten sam problem pojawia się w przypisach 342 na s. 109 i 344 na s. 111 (przypisy te odnoszą się w rzeczywistości do fragmentu noweli *Kochanka Szamoty*: w wersji przekładowej Pierre’a Van Cutsem oraz w wersji oryginalnej w edycji z 1922 roku).

W drugiej części opracowania – *L'œuvre de Grabiński passé au filtre des théories du fantastique* – Autor sięga po narzędzia historyka literatury i tłumacza, wnikliwie odnosi się do kwestii etymologicznych, przybliżając historię użycia terminu „fantastyka” i przede wszystkim terminu „fantastiqueur” (określenie odnajduje m.in. w dziele historyka Jeana-Philippe’a Varin z 1604 roku, w słowniku François’a Noëla i L.J. Carpentiera z 1831, w rękopisie Théophile’a Gautier przechowywanym w zbiorach Bibliothèque de l’Institut de France). Grabiński, który dla Irzykowskiego był „fantastykiem czystej krwi”, pozostaje fantastą i dla Autora rozprawy, tyle tylko że twórcą zachowującym odrębność, wychodzącym poza ogląd rzeczywistości zgodnie z regułami skrajnie racjonalnego myślenia i wiedzy pozytywistycznej, twórczo rozwijającym literaturę fantastyczną, której specyfikę daje się uchwycić w trybie komparatystycznego porównywania, co w praktyce oznacza analizowanie jej w kontekście science fiction, realizmu magicznego, „literatury wyobrażeniowej”. Komentowane odniesienia fantastyki Grabińskiego do realizmu magicznego (w ujęciu Raymonda Troussona) czy surrealizmu francuskiego podsumowywane są zbieżnymi konkluzjami: można mówić tylko o niewspółmierności tradycji artystycznych. W tym wypadku charakterystyczne jest operowanie pojęciem różnicy: na przykład wzorcowa realizacja science fiction w polskiej literaturze – *Trylogia księżycowa* (1903–1911) Jerzego Żuławskiego – zdaniem Pana Pierre’a Van Cutsem stanowi kontynuację naukowego myślenia w kategoriach pozytywistycznych, tymczasem realizacje Grabińskiego koncentrują się na subiektywnym doświadczeniu jednostki i osobiwej poetyce nawiązującej do „poetyki eksploracji” («une poétique de l’exploration», s. 130), zasadzającej się na tym, co pomiędzy, co nieokreślone itp. Tego rodzaju ustalenia odnoszące się do koncepcji podmiotu i języka prowadzą do tezy, w myśl której kluczowym elementem literatury fantastycznej jest „poetyka nieokreśloności” («la poétique de l’indéterminé», s. 132, por. s. 144). Konsekwencje tego są precyzyjnie odnotowywane, wszak za podstawę fantastyki pisarza – poniekąd „literatury demonokratycznej” (to formuła krytyka literackiego Ignacego Fika, który Grabińskiego zestawiał z Schulzem) – przyjmuje się nieświadomość, sferę tego, co niesamowite, sferę łączoną z Freudowskim *das Unheimliche*. Inna przy tym sprawa, że niektóre uwagi w związku z psychoanalizą są nazbyt ogólne: uwaga na temat popełniania błędu polegającego na traktowaniu w ten sam sposób fantastyki XIX wieku i fantastyki w czasach po Freudzie (s. 118) jest bezdyskusyjna – i o ile może otworzyć określoną przestrzeń interpretacji, o tyle trudno ją dzisiaj uznać za odkrywczą konkluzję domykającą argumentację. Autor koncentruje się na kształtowaniu mitu Grabińskiego, by użyć formuły pojawiającej się w rozprawie, ma świadomość, że pozycja pisarza chociażby w syntezach historycznoliterackich jest marginalizowana, że w drodze wyjątku jego nazwisko widnieje w podręczniku historii literatury polskiej dla obcokrajowców, jak dzieje się to w przypadku *Histoire de la littérature polonaise (des origines à 1961)* (Paris 1963) Maxime’a Hermana. Jednocześnie ma świadomość, że inny obraz powstaje w sytuacji szczegółowego wglądu

w europejską recepcję Grabińskiego i rezonans jego twórczości, dostrzegania skali refleksji rozwijanej w rozmaitych kręgach językowych: francuskim (Katarzyna Gadomska), włoskim (Francesco Corigliano), niemieckim (Alfred Loepfe, Franz Rottensteiner, Marek Wydmuch) czy angielskim (Mirosław Lipinski), w sytuacji także uwzględnienia publikacji w rodzaju *In Stefan's House: A Weird Fiction Tribute to Stefan Grabiński* (New Jersey 2019), która świadczy o aktualnej pozycji polskiego pisarza i oznacza poniekąd „kanonizację dzieł Stefana Grabińskiego” (s. 168). Eksponowany jest tym samym zasadniczy w rozprawie problem sytuowania twórczości, wpływający na afirmatywne myślenie, ale też rodzący ambiwalentne odczucia Autora i wręcz zniecierpliwienie wyrażone dobitnie chociażby w ostatnim zdaniu domykającym drugą część opracowania.

W tym miejscu chciałbym odnieść się do pewnych szczegółów zapisu. Tytuł książki Nathalie Prince z 2002 roku brzmi: *Les Célibataires du fantastique. Essai sur le personnage célibataire dans la littérature fantastique de la fin du XIXème siècle* (Paris, L'Harmattan, 2002). Literacki Instytut Wydawniczy „Lektor”, który założył Stanisław Lewicki (Rogała) w roku 1917, działał do 1928 roku. W przypisie 376 na s. 129 podano błędnie źródło (przypis odnosi się do tekstu Jana Lorentowicza *Irracjonalizm w powieści*, s. 403–404), także w przypisie 408 na s. 144 (przypis odnosi się do fragmentu książki Antoniego Smuszkiewicza *Zaczarowana gra*, s. 152–154). Tekst *Le Fantastique* de Maupassanta został zamieszczony w „Le Gaulois” z 7 października 1883 roku na s. 1 (nb. cały tekst znajduje się na tej stronie). Poprawny zapis tytułu broszury w dziele historyka Jeana-Philippe’a Varin *L’Adieu à la prétendue reformation* z 1604 roku brzmi: *La nudité de l’erreur des prétendus réformez*. Artykuł *La littérature, lieu de rencontre* Eriki Tunner ukazał się w tomie 42. czasopisma „Documents. Revue des questions allemandes” (1987). Wydana w 1975 roku książka Marka Wydmucha *Gra ze strachem* zawiera znaczący podtytuł *Fantastyka grozy*. Tytuł książki Juliusza Kleinerja z 1929 roku ma postać *Die polnische Literatur* (s. 159). Autorką książki *Trzydziestolecie 1914–1944* jest Anna Nasiłowska (s. 169). Zbiór opowiadań Wacława Kostek-Biernackiego (Brunon Kostecki) z 1932 roku został opatrzony tytułem *Straszny gość* (s. 178, 179). Nie istnieje publikacja *Dictionnaires des termes littéraires polonais* – chodzi w tym wypadku o *Słownik terminów literackich* (s. 179–180). *Carmen* Prospera Mériméego w 1890 roku ukazała się w wydawnictwie Calmann Lévy (s. 182, przyp. 509).

Opracowanie domykają końcowe uwagi (*Conclusion*) odnoszące się w trybie rekapitulacji do porządku całości wywodu, pozwalające precyzyjnie wypunktować cele badawcze. Główne akcenty padają na pogłębioną refleksję nad życiem i twórczością Grabińskiego (punktem wyjścia były dociekania biograficzne spowodowane zamiarem dotarcia do zaginionych rękopisów posiadanych niegdyś przez Ryszarda Janiaka), recepcję przekładową zainicjowaną tłumaczeniami Bohumila Vydry na język czeski, ustalanie miejsca twórczości pisarza na tle tradycji fantastyki (tu drobna uwaga: edycja antologii Rogera Caillois’a z 1958 roku nosi tytuł *Fantastique. Soixante récits de terreur*, s. 194)

i negocjowanie jego pozycji jako pierwszego polskiego twórcy fantastyki (« le premier véritable fantastiqueur polonais », s. 193). Fantastyka Grabińskiego – ujmowana najogólniej w kategoriach metafantastyki – objaśniana jest ostatecznie jako rezultat znoszenia iluzorycznej dychotomii realne–nierealne, przykład „idiosynkratycznego synkretyzmu” (s. 194), sposób myślenia o rzeczywistości w kategoriach aporii. Komentarz zamykający opracowanie wybrzmiewa w duchu wielu wcześniejszych uwag: miejsce Grabińskiego – mimo iż jego twórczość pozostaje wciąż niedowartościowana – jest wśród głównych przedstawicieli fantastyki.

Rozprawa doktorska Pana mgra Pierre’a Van Cutsem *Le fantastique de Stefan Grabiński : entre théorie et pratique*, świadcząca o znakomitej znajomości dorobku literackiego autora zbioru *Demon ruchu*, jak i całej europejskiej tradycji literatury fantastycznej oraz rozmaitych teorii odnoszących się do przywołanego nurtu, przynosi oryginalne, holistyczne (z wszelkimi tego konsekwencjami) ujęcie koncepcji fantastyki polskiego twórcy. Opracowanie prezentuje i podsumowuje dotychczasowy stan wiedzy o życiu i twórczości Stefana Grabińskiego, rewiduje wiele ustaleń krytyków i historyków literatury, bez wątpienia stanowi oryginalny komentarz formułowany na podstawie przeprowadzonych badań, w tym archiwalnych. Profil pracy jest szczególny, ponieważ znajomość analizowanych utworów nie sprowadza się tylko do kompetencji czytelnika, ale wynika także, co już wcześniej odnotowałam, z doświadczeń i wrażliwości tłumacza – autora przekładów czterech nowel zamieszczonych w czasopiśmie „Le Visage Vert” w dwóch numerach z 2018 i 2022 roku. Holistyczne podejście do praktyki literackiej i koncepcji teoretycznych Grabińskiego prowokuje komplementarne sposoby działania, to znaczy kształtowanie refleksji w oparciu o badania archiwalne i historycznoliterackie, praktyki *close reading*, podejście komparatystyczne i przekładoznawcze. Podążając tropem rozmaitych archiwów rodzinnych i instytucjonalnych (a w tym zakresie niekwestionowanym osiągnięciem badacza są ważne ustalenia faktograficzne i odkrycia pierwszych przekładów), Pan mgr Van Cutsem nosił się z zamiarem odnalezienia zaginionych rękopisów Grabińskiego zdeponowanych niegdyś u Ryszarda Janiaka. W sytuacji dotarcia do nich kusząca byłaby zapewne perspektywa krytyki genetycznej (perspektywa, jak sądzę, odpowiadająca sposobowi myślenia literaturoznawczego Autora rozprawy). Brak takiej możliwości doprowadził do ograniczenia działań do perspektyw historii literatury (tradycje fantastyki i pisarstwo Grabińskiego), komparatystyki (paralele: Grabiński – Maurice Sandoz; porównywanie fantastyki z science fiction, realizmem magicznym, surrealizmem francuskim, *weird fiction*) oraz przekładoznawstwa (recepja przekładowa). W konsekwencji analizowana twórczość Grabińskiego – metafantastyka – i jej szeroko rozumiany rezonans otwiera się na rozmaite formy sondowania. Na uznanie zasługuje w tych okolicznościach analiza ujawniająca odrębność fantastyki polskiego pisarza, argumentacja eksponująca fenomen pisarstwa, które wychodzi poza konwencje tradycyjnej fantastyki, wymaga zerwania z ujęciami strukturalistycznymi (w tym zwłaszcza

z propozycjami Todorova) i przyjęcia perspektywy badawczej spod znaku psychoanalizy (wielokrotnie jest przywoływana Freudowska formuła *das Unheimliche* i z pewnością, powtórzę to raz jeszcze, pożądana byłaby w tym wypadku pogłębiona refleksja). Zaproponowana koncepcja badania dorobku Stefana Grabińskiego zachęca do podjęcia dyskusji, postawienia pytań dotyczących przede wszystkim sposobu sytuowania pisarza, które ograniczę do zasygnalizowania trzech kwestii: po pierwsze, znaczenia nowej komparatystyki, a zatem krytycznego rozumienia porównania, praktyk porównywania i nieporównywalności (w rozprawie pojawia się niejedna próba paraleli, także kontrowersyjny problem wpływologii komentowany i za swoistym frazeologizmem Grabińskiego, który w powieści *Cień Bafometa* (1926) używa określenia „specjaliści od «wpywologii»”, i za hasłem Michała Głowińskiego ze *Słownika terminów literackich*); po drugie, znaczenia fenomenu literatury światowej, bowiem Autor podejmuje oczywiste wysiłki, dążąc do włączenia Stefana Grabińskiego do „hiperkanonu”, by użyć dobrze znanej komparatystom formuły Davida Damroscha; po trzecie, znaczenia przekładu w sytuacji uwzględnienia skomplikowanych uwarunkowań transferu kulturowego (nb. w przypadku recepcji polskiego pisarza w kręgu języka niemieckiego akcentowana jest sugestywnie cezura – rok 1989). Formułowane wcześniej uwagi ograniczałem oczywiście tylko do wybranych kwestii, sygnalizując istotne problemy redakcyjne w przypadku pracy, która ze względu na swój charakter (ważny komponent historycznoliteracki; potencjalny adresat pierwszej dysertacji poświęconej Stefanowi Grabińskiemu w języku francuskim) wymaga wyjątkowej skrupulatności i starannej weryfikacji wszelkich odnotowywanych faktów, zjawisk, tytułów utworów, nazwisk twórców i badaczy itd.

Konkludując, nie mam wątpliwości, że dysertacja doktorska Pana mgra Pierre’a Van Cutsem poświęcona Stefanowi Grabińskiemu i jego twórczości wpisującej się w nurt literatury fantastycznej – jest istotnym osiągnięciem naukowym Autora, oryginalnym, wartościowym i potrzebnym w europejskiej humanistyce opracowaniem, które umożliwi czytelnikowi francuskojęzycznemu poznanie pisarstwa i koncepcji Grabińskiego, i że po wprowadzeniu koniecznych zmian i sugerowanych modyfikacji – będzie mogła ukazać się w formie książkowej (z myślą i o takim przedsięwzięciu zostały sformułowane powyżej uwagi, które powinny ułatwić dokonanie niezbędnych korekt i poprawek w fazie ostatecznej redakcji tekstu). Z pełnym przekonaniem zatem wnoszę o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Andrzej Hojny

Kraków, 10 września 2025